

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.3(477)

DOI: 10.32342/2074-5354-2019-2-51-1

О.А. ЗАДОЯ,

кандидат економічних наук, доцент

Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ІНСТРУМЕНТИ ТА НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано необхідність застосування більш сучасного методу визначення рівня економічного розвитку країн. Застаріла модель, базована на показнику ВВП на душу населення, не відображає коректно ситуацію в сучасних умовах. Для аналізу взято модель, запропоновану на Всесвітньому Економічному Форумі в Давосі, – індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index).

Актуальність теми інклюзивного економічного розвитку для України обумовлена в першу чергу особливостями економічної моделі держави, а саме переорієнтацією ринків збуту, виходом економіки із стагнації, нерівномірністю розвитку регіонів країни, ознаками, які вказують на розвиток деіндустріалізації, дотаційним характером ведення бізнесу в деяких галузях, великою часткою соціально незахищеного населення. На стадії реформування перебувають практично всі інституції влади. Ускладнює ситуацію той факт, що економічне зростання країни відбувається на тлі збільшення бідності населення.

Метою цієї статті є розроблення інструментів, визначення основних напрямів їх використання та впровадження в економічну модель України для реалізації стратегії інклюзивного економічного розвитку.

За допомогою аналізу дванадцяти показників, які використовуються для розрахунку індексу інклюзивного розвитку та їх динаміки для України, щодо кожного з них наведено рекомендації та визначено інструменти їх реалізації.

Відзначено, що з 12 показників в Україні 11 мають негативну динаміку. Серед них найбільше падіння відзначено в продуктивності праці та показнику частки державного боргу у ВВП. З'ясовано, що через велику частку тіньового сектора в економіці України показник «розшарування суспільства за розподілом доходів» не відображає дійсності. Так само актуальною залишається зайва монополізація ринків в Україні, що відображено в коефіцієнті розподілу багатств – одному з найгірших показників серед країн, які розвиваються. Ситуація зі зносом основного капіталу, яка відображена показником «скориговані чисті запаси», потребує негайного втручання на законодавчому рівні. Коефіцієнт демографічного навантаження зріс, що говорить про подальшу безперспективність застосування солідарної пенсійної системи. Позитивна динаміка показника інтенсивності викиду парникових газів свідчить про деіндустріалізацію економіки України.

Беручи до уваги досить тривалий період перебування української економіки в процесі переходу до змішаної моделі, внесено пропозиції щодо розробки механізмів реформування у сфері монетарної та фінансової політики, пенсійної реформи, страхової медицини, а також обґрунтовано застосування досвіду реформ країн Східної Європи (Чехії, Польщі, Словаччини, Словенії). Це дозволило сформулювати основні напрями необхідних змін щодо підвищення рівня інклюзивного розвитку в Україні та згрупувати їх в такі кластери: інституційний, структурний, законодавчий, мотиваційний.

Відзначено, що в процесі реалізації стратегії особливу увагу необхідно приділяти залученню вразливих верств населення в соціум, їх працевлаштуванню, інтеграції в економічні процеси молоді, людей з інвалідністю, військових з посттравматичним синдромом.

Ключові слова: *індекс інклюзивного розвитку, стратегія, реформи, міжособистісна довіра, ВВП, державний борг, розподіл доходів, інтеграція.*

В статье обоснована необходимость применения более современного метода определения уровня экономического развития стран. Устаревшая модель, основанная на показателе ВВП на душу населения, не отражает корректно ситуацию в современных условиях. Для анализа взята модель, предложенная на Всемирном Экономическом Форуме в Давосе, – индекс инклюзивного развития (Inclusive Development Index). С помощью анализа двенадцати показателей, которые используются для расчета индекса инклюзивного развития и их динамики для Украины, относительно каждого из них приведены рекомендации и определены инструменты их реализации.

В результате это позволило сформулировать основные направления необходимых изменений по повышению уровня инклюзивного развития в Украине и сгруппировать их в следующие кластеры: институциональный, структурный, законодательный, мотивационный.

Ключевые слова: *индекс инклюзивного развития, стратегия, реформы, межличностное доверие, ВВП, государственный долг, распределение доходов, интеграция.*

Швидкі темпи зростання світової економіки і можливість тією чи іншою мірою передбачати наближення глобальних фінансових криз все ж не приводить до всеосяжного економічного розвитку. Навпаки, як у розвинених, так і у країнах, що розвиваються, спостерігається для бідних верств населення повільний прогрес у рівні життя і зростання нерівності. З метою підвищення ефективності розподілу створюваних у світі благ і більш високої соціальної участі у процесі їх використання на міжнародних економічних майданчиках активно обговорюється питання про інструменти переходу до інклюзивного економічного розвитку, ідеї якого вперше були озвучені на Всесвітньому Економічному Форумі у Давосі. З метою оцінки нової системи економічного розвитку країни було запропоновано використовувати індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index), який розраховується на підставі 12 показників, поділених на три основні групи. До цього використовувався тільки показник валового внутрішнього продукту на душу населення. Це було не зовсім коректно, тому що розподіл благ у сучасному світі носить усе більш нерівномірний характер. Новий же напрям розрахунків передбачає виявлення і реалізацію потенціалу в тих сферах, які дозволять збільшити темпи зростання і поширити

його результати на більш широкі кола населення. З цією метою розробляються зміни у структурі національної економіки, що, як наслідок, дає можливість розсіяти зростання рівня життя. Однак залежно від рівня розвитку, суспільного устрою, менталітету, структури економіки інструменти для реалізації цілей інклюзивного економічного розвитку носять індивідуальний характер для кожної держави.

Питання інклюзивного економічного розвитку, інструменти його реалізації та проблеми, пов'язані з цим, активно обговорюються у бізнес-колах і аналізуються вченими. Перш за все наукові дискусії орієнтовані на пошук нових рішень в економіці та політиці, які дозволять реалізувати інновації, спрямовані на реалізацію інклюзивної діяльності та економічного розвитку. Цій темі присвячено праці таких зарубіжних дослідників, як Д. Асмоглоу, Д. Робінсон [1], Дж. Гупта, Н. Паув, М. Рос-Тонен [2], Дж. Подеста [3], Дж. Четевей, Р. Ханлін, Р. Каплінські [4], Р. Хікс, К. Фостер, Я. Нугрохо [5], Н. Пахомова, К. Ріхтер, Г. Малишков [6]. Серед українських вчених цій проблематиці присвячено дослідження А.В. Базилюк, О.В. Жулин [7], А.А. Гриценко [8], Л.І. Федулова [9].

Актуальність теми інклюзивного економічного розвитку для України обумовлена в першу чергу особливостями економічної

моделі держави, а саме: переорієнтацією ринків збуту, виходом економіки із стагнації, нерівномірністю розвитку регіонів країни, ознаками, які вказують на розвиток деіндустріалізації, дотаційним характером ведення бізнесу в деяких галузях, великою часткою соціально незахищеного населення. На стадії реформування перебувають практично всі інституції влади. Ускладнює ситуацію той факт, що економічне зростання країни відбувається на тлі зростання бідності, обумовлений тим, що ця категорія економічних суб'єктів змушена орієнтуватися на споживання, що, у свою чергу, трансформує макроекономічну модель держави у проміжний стан між виробничо-орієнтованою і споживчо-орієнтованою моделлю [10]. Так само використання інноваційних інструментів може зіткнутися з неприйняттям населення через втрату довіри за роки економічного спаду та політичної нестабільності.

Метою цієї статті є розроблення інструментів, визначення основних напрямів їх використання та впровадження в економічну модель України для реалізації стратегії інклюзивного економічного розвитку.

Використання окремих показників, таких як ВВП, ВВП на душу населення, індекс розвитку людського потенціалу та ін., не дає повної і об'єктивної оцінки

розвитку країни. Треба також враховувати рівень безробіття, розмір державного боргу, демографічне навантаження та ін. Найбільш сучасним підходом до оцінки стану рівня розвитку держави виступає індекс інклюзивного розвитку (IDI), який розраховується на підставі 12 показників, об'єднаних у 3 основні групи:

1. Зростання і розвиток країни (ВВП, ВВП на душу населення, продуктивність праці, очікувана тривалість активного життя, зайнятість працездатного населення);

2. Інклюзивність (коефіцієнт розширення суспільства за розподілом багатства, середній медіальний дохід, рівень бідності);

3. Наступність поколінь і сталий розвиток (скориговані чисті запаси, інтенсивність викиду парникових газів, державний борг, коефіцієнт демографічного навантаження) [11].

За результатами розрахунків IDI щорічно публікується рейтинг. Індекс інклюзивного економічного розвитку корелює з рівнем міжособистісної довіри (рис. 1). Країни, у яких згодні з тим, що більшості людей можна довіряти, мають високий рівень IDI. Це характерно для більшості держав, за винятком азійського регіону. Обидва показники для України співмірні з рівнем найбідніших країн Африки.

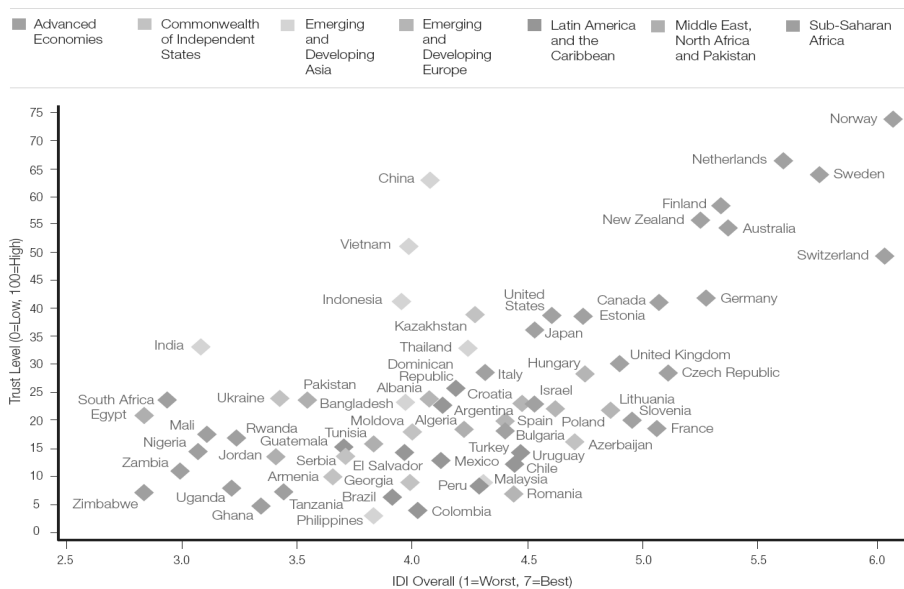

Рис. 1. Індекс IDI і рівень міжособистісної довіри, 2018 р. [12]

Варто відзначити, що за рік Україна в цьому рейтингу втратила 2 позиції і тепер посідає 49-те місце серед 74 країн, що розвиваються. Крім того, за останні 5 років в Україні кількість людей, які включені до процесу економічного зростання, знизилась на 6,8%. Найближчі сусіди по рейтингу – це Танзанія, Пакистан, Йорданія, Киргизія.

Для більш предметного аналізу розглянемо динаміку зміни показників, які використовуються при розрахуванні індексу IDI, для України (рис. 2).

Перший показник – ВВП на душу населення – продемонстрував падіння на 1,4%, що у цьому конкретному випадку є повністю негативним явищем, враховуючи певне зміцнення національної валюти (гривні) щодо долара США. Цей показник розраховується у доларах США, і при ревальвації національної валюти має спостерігатися позитивна динаміка. Однак варто зауважити, що ревальвація гривні була на рівні майже 2%, а отже, якщо ВВП на душу населення приблизно на цю ж величину впав, це говорить про досить суттєве падіння і самого ВВП. Отже, можна зробити висновок, що заявлене зростання ВВП в Україні у 2017 р. не відповідає дійсності, а точніше, було практично нульовим. Це підтверджують і

непрямі фактори економічного зростання, точніше, їхня відсутність: у цей період не спостерігалось зниження монополізації ринків, збільшення кредитів і валових накопичень.

Другий показник – продуктивність праці – впав на 3,2%. Цей результат обумовлений непропорційним зростанням ВВП і загальної зайнятості в економіці. Тобто зростання зайнятості не призводить до підвищення ефективності виробництва, а навпаки, знижує її. У цьому випадку мова йде про нестачу кваліфікованих кадрів. Тенденції, пов'язані зі зростанням трудової міграції в Україні, продовжують знижувати трудовий потенціал держави. Якщо у 2014–2016 рр. уряд закривав на це очі через зростання потоку трансфертних платежів у валюті від українських трудових мігрантів, то в останні роки «витік мізків» і висококваліфікованих кадрів набув загрозливого розмаху. З метою регулювання цієї ситуації державні інститути мають розробити не тільки стратегію підвищення мотивації працевлаштування в Україні, а й забезпечити механізми соціального захисту громадян, які вже виїхали на тимчасову роботу за кордон. Зокрема необхідно укладати міждержавні договори про регламентацію перебування громадян України як працівни-

	GROWTH & DEVELOPMENT				INCLUSION			INTERGENERATIONAL EQUITY & SUSTAINABILITY				
	GDP PER CAPITA GROWTH, %	LABOR PRODUCTIVITY GROWTH, %	HEALTHY LIFE EXPECTANCY TREND, YRS	EMPLOYMENT TREND, %	NET INCOME GINI TREND	POVERTY TREND, %	WEALTH GINI TREND	MEDIAN INCOME TREND, \$	ADJUSTED NET SAVINGS TREND*, %	CARBON INTENSITY TREND, KG PER \$ OF GDP	PUBLIC DEBT TREND, %	DEPENDENCY RATIO TREND, %
Bolivia	3.7	3.0	-0.4	-0.3	-0.5	-2.4	-0.2	0.8	-15.3	-4.7	6.4	-3.7
Mongolia	5.1	4.3	4.1	-0.2	-0.2	-6.6	-9.1	1.8	-6.0	-27.7	N/A	4.2
Serbia	1.2	-1.3	1.6	4.2	0.5	0.1	-8.3	0.0	1.5	4.1	16.3	2.9
Guatemala	1.5	2.8	0.1	-4.1	-3.3	-2.4	N/A	0.4	0.9	2.0	1.0	-6.3
Armenia	3.1	2.1	2.6	1.0	0.5	-7.6	-5.6	1.0	-3.5	3.0	15.3	1.5
Honduras	1.7	0.9	1.4	-0.6	-2.6	1.0	N/A	-0.2	3.6	20.1	10.2	-6.5
Pakistan	2.5	1.9	1.8	0.1	-0.2	-8.1	-11.2	0.3	4.0	-11.8	3.5	-2.2
Tanzania	3.4	4.5	0.8	-2.3	0.1	-1.6	-11.4	0.0	5.2	5.5	9.9	-0.7
Ukraine	-1.4	-3.2	1.9	0.0	-0.6	0.3	0.1	-0.6	-0.7	-37.2	43.7	2.6
Jordan	-1.9	0.7	-2.2	-1.2	0.2	-1.7	10.2	0.8	-2.9	-40.6	14.3	-2.4
Kyrgyz Republic	2.5	4.2	3.8	-0.5	0.2	1.9	-3.0	-0.2	-5.4	23.3	9.5	3.1

Рис. 2. Динаміка зміни показників індексу IDI, 2018 р. [12]

ків за кордоном, їхнє медичне і соціальне страхування, відрахування до відповідних державних і приватних фондів. У цей час така угода є тільки з Португалією, і ведуться переговори з Польщею [13].

Очікувана тривалість активного життя збільшилася на 1,9 року. Цей показник на тлі підвищення тривалості життя в усьому світі має не надто вражаючий вигляд. Тим більше, що в абсолютному значенні це 64,1 року. Це нижче пенсійного віку для чоловіків. Така ситуація не може бути задовільною. Україна – країна з помірним кліматом, відсутністю сприятливого середовища для всіляких епідемій, не відчуває нестачі у прісній воді. Відповідно, має все необхідне для поліпшення цього показника. Головну увагу необхідно приділити медичній реформі і медичному страхуванню. Не варто забувати, що використання страхової медицини дозволить розширити можливості акумулювання коштів страховими компаніями, що, у свою чергу, при належній законодавчій підтримці допоможе трансформувати заощадження в інвестиції.

Зайнятість за звітний період в Україні не змінилася. Цей показник розраховується як співвідношення кількості зайнятих і кількості населення. Беручи до уваги, що кількість населення України постійно падає, цей показник є швидше негативним, ніж нейтральним. Якщо цей показник не відображає жодного руху при зменшенні кількості населення, то це означає, що кількість робочих місць скорочується. Ситуація в Україні може бути спотворена за рахунок тіньової зайнятості. Поки що заходи, які вживаються на державному рівні, не дали бажаного результату. Можливо, ідея податкової амністії і зниження податкового навантаження на сектор малого та середнього бізнесу при мінімізації корупційної складової дадуть результат.

Коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом доходів (Індекс Джині) в абсолютному значенні найнижчий в Європі – 25% (подібна ситуація спостерігається у скандинавських країнах,

наприклад, 27% у Швеції). Але це становище далеке від реальності. Тіньовий сектор економіки настільки потужний, що ці дані не можуть бути прийняті як об'єктивні. Крім того, в Україні практично відсутній середній клас, який би врівноважував ситуацію. Це один з найважливіших показників для інклюзивного економічного розвитку. Перерозподіл доходів може бути побудований відповідно до моделі соціально орієнтованої економіки (скандинавські країни), можна використовувати бельгійський досвід з надання мікрокредитів, розвитку соціального підприємництва. Ще один шлях – це виплата базового доходу. Україні необхідно вивчати досвід успішних країн, у першу чергу, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії.

Рівень бідності в Україні за період з 2017 по 2018 р. впав на 0,3%. Це означає, що кількість людей, що живуть на \$3,20 на день, збільшилася на 0,3%. Незважаючи на помірну інфляцію, стабільний курс національної валюти кількість бідних в Україні зростає. Причиною цього є корупційні схеми при розрахуванні комунальних платежів, непідготовлений вихід на відкритий ринок енергоносіїв, відсутність альтернативи державному пенсійному страхуванню на тлі старіння населення, військовий конфлікт на Сході України. Період реформ завжди пов'язаний з підвищенням рівня бідності. Однак державні регуляторні органи повинні приймати рішення, спрямовані, з одного боку, на підвищення громадянської відповідальності, а з іншого, – мати соціально-гуманітарний напрям. Наприклад, монетизація субсидій дозволить при відповідальному розумінні цього кроку не тільки домогтися підвищення енергоефективності, а й дасть можливість сформувати фінансову «подушку».

Коефіцієнт розподілу багатства (Багатство Джині) показує відмінності у розподілі багатства. В абсолютному значенні цей показник в Україні становить 90,1, що є найгіршим показником серед країн, що розвиваються, після Казахстану (92,6) і Єгипту (91,7). До такої ситуації при-

зводить зайва монополізація різних галузей економіки. Неефективність роботи АМКУ потребує розробки нових законодавчих ініціатив, кадрових рішень і політичної волі.

Середній медіальний дохід – рівень доходу, який ділить населення навпіл, на тих, хто отримує менше, і тих, хто отримує більше. В абсолютному значенні цей показник в Україні значно вищий, ніж в країнах – сусідах по рейтингу. Але в цьому рейтингу впав на \$ 0,6 при тому, що сусідні країни показують позитивну динаміку. Це відображають перелічені вище показники.

Скориговані чисті запаси – показують реальну різницю між виробництвом і споживанням шляхом обліку амортизації основного капіталу, виснаження природних ресурсів і шкоди від забруднення навколишнього середовища. Знос основних засобів в Україні у деяких галузях досягає 80% [14]. Відсутність прозорої схеми, яка б дозволила за рахунок амортизаційного фонду впроваджувати інновації, призводить до морального та фізичного старіння основних фондів. Це, у свою чергу, негативно позначається і на екологічній складовій. Розроблення механізмів та можливостей використання амортизаційних коштів виключно на модернізацію дозволить оновити виробничі потужності та підвищити цей показник зокрема і домогтися більш стійкого і динамічного зростання ВВП загалом. При цьому можна розглядати варіант зменшення на цю суму оподатковуваного прибутку.

Єдиний показник, який демонструє позитивну динаміку, – інтенсивність викиду парникових газів. Пояснюється це тим, що Україна перебуває на шляху деіндустріалізації і поступово стає аграрно-індустріальною країною із сировинною доміантою.

Державний борг України в останні роки дуже зріс і становить 85,1% від ВВП. Це рівень вище критичного і, за оцінками МВФ, є переддефолтним. Методологія розрахунку цього показника у цьому випадку передбачає визначення абсолютної

різниці у державному боргу як частки у ВВП в період між 2012 і 2016 р. Після 2014 р. Україна поступово виходить зі стану стагфляції, а останніми роками все ж показує, хоча й повільне, економічне зростання. За даними НБУ обсяг валового зовнішнього боргу України скоротився з початку 2019 р. на 0,3 млрд дол. США – з 114,7 до 114,4 млрд дол. США. Відносно ВВП борг скоротився з 87,8 до 85,1 % на кінець I кварталу. Зовнішній борг державного сектора за I квартал 2019 р. зріс на 0,8 млрд дол. США і становив 48,9 (36,4% від ВВП). Борг приватного сектора скоротився з початку року на 1,1 млрд дол. США до 65,5 (48,8% від ВВП) [15]. На цьому етапі необхідно докласти максимум зусиль для продовження роботи з іноземними кредиторами, завоювання їхньої довіри, підвищення інвестиційної привабливості. Одним із джерел погашення державного боргу може виступити масштабна приватизація. Так само відкриття ринку землі дозволить залучити додаткові інвестиції (за оцінками деяких фахівців близько \$30 млрд). Але все це можливо за наявності прозорих «правил гри» і чіткої регуляторної позиції держави.

Коефіцієнт демографічного навантаження (коефіцієнт залежності віку) – це співвідношення утриманців (молодше 15 і старше 64 років) до працездатного населення (15–64 роки). Цей показник в Україні зріс на 2,6% і наближається до позначки в 50%. Для країни з солідарною пенсійною системою це погана тенденція, враховуючи дефіцит пенсійного фонду 167,5 млрд грн [16]. У цьому випадку можна застосувати тільки структурні зміни у сфері соціального страхування.

Підбиваючи підсумок огляду показників для України, варто звернути увагу на те, що необхідні заходи (інструменти) для розроблення і впровадження стратегії інклюзивного економічного розвитку можна умовно поділити на інституційні, структурні, законодавчі та мотиваційні (рис. 3).

Рис. 3. Інструменти інклюзивного економічного розвитку для України (розроблено автором)

Основною метою вищезазначених дій буде розв'язання завдання виходу на позитивне значення сальдо зовнішньоторговельних операцій, досягнення відносної рівності заощаджень та інвестицій, підвищення інвестиційної привабливості України, зниження соціальної напруженості,

створення нових робочих місць, впровадження інновацій та в цілому надання поштовху для інклюзивного економічного розвитку України.

Разом із цим варто відзначити, що основною метою все ж залишається соціальна спрямованість економічного розвит-

ку. У процесі реалізації стратегії особливу роль необхідно приділяти залученню вразливих верств населення до соціуму, їх працевлаштуванню, інтеграції в економічні процеси молоді, людей з інвалідністю, військових з посттравматичним синдромом.

Дуже важливим етапом виступає розроблення ефективного плану координації дій державних структур, представників бізнесу і населення. Дослідженню цього питання і можливості застосування досвіду європейських країн в Україні буде присвячено наступні статті.

Список використаної літератури

1. Acemoglu D. **Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty** / D. Acemoglu and J.A. Robinson. – New York Crown Publishing Group, 2012.
2. Gupta J. Towards an elaborated theory of inclusive development / J.Gupta, N. Pouw, M. Ros-Tonen // The European Journal of Development Research. – 2015. – 27.4. – pp. 541–559.
3. Podesta, J. (2013). Inclusive Economic Growth: Increasing Connectivity, Expanding Opportunity, and Reducing Vulnerability. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.americanprogress.org/issues/economy/reports/2013/02/07/52160/inclusive-economic-growth-increasing-connectivity-expanding-opportunity-and-reducing-vulnerability/>
4. Chataway J. Inclusive innovation: an architecture for policy development / J. Chataway, R. Hanlin, R. Kaplinsky // Innovation and Development. – 2014. – 4.1. – pp. 33–54.
5. Heeks R. New models of inclusive innovation for development. / R. Heeks, C. Foster, Y. Nugroho // Innovation and Development. – 2014. – vol. 4. – pp. 175–185.
6. Пахомова Н.В. Инклюзивный устойчивый рост: приоритеты, индикаторы, международный опыт, потенциал согласования с моделью реиндустриализации / Н.В. Пахомова, К.К. Рихтер, Г.Б. Малышков // Проблемы современной экономики. – 2014. – № 3 (51). – С. 15–24.
7. Базиліук А.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку / А.В. Базиліук, О.А. Жулин // Економіка та управління на транспорті. – 2015. – Вип.1. – С. 19–29.
8. Гриценко А.А. Економіка України на шляху до інклюзивного розвитку / А.А. Гриценко // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 9–23.
9. Федулова Л.І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку / Л.І. Федулова // Економіка: реалії часу. – 2016. – № 3 (25). – С. 56–65.
10. Задоя А.А. Экономические модели стран Европейского Союза: возможности использования в Украине / А.А. Задоя // Европейський вектор економічного розвитку. – 2019. – №1(26). – С.84–93.
11. Пономарева Н. Новая система оценки экономического развития страны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurasianeconomic.org/news_ecco/2018/02/05/document3359.phtml
12. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf
13. Zadoia O.A. Transformation of savings into investments: role of financial intermediaries / O.A. Zadoia // Науковий вісник НГУ. – 2017. – № 2 (158). – С. 165–170.
14. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектора України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>
16. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/16572.html>